

ЦЪРКВА И РЕЛИГИЯ ПРИ БЪЛГАРИТЕ В ИСПАНИЯ

Д-р Магдалена Славкова

Институт за етнология и фолклористика

с Етнографски музей – БАН

Българите в Испания са обект на интерес в научната общност и в публичното пространство, въпреки че тази държава вече не е най-атрактивната европейска дестинация за нашите мигранти, както беше доскоро. Различни религиозни аспекти от ежедневието на нашите сънародници там остават недостатъчно проучени и представени, което ме насочи към тази тема. Пътуванията на българите към пиринейската страна, започнали през 90-те години на XX век, са предизвикани от финансови подбуди. Поради това повече дискутирани са причините за икономическите им миграции, модели на преселване и видове трудова дейност, изпълнявана от тях, но значението на религията при тях е недостатъчно анализирана както по отношение на практиките и празниците, в които участва църквата, така и ролята на църковните институции за поддържане сплотеността на различните християнски общности.

Различни християнски групи и институции

Заминавайки за Испания, българите се преселват от православна в католическа страна. Католицизмът заедно с кастилския език са основните компоненти на националното самочувствие на испанците. В някои региони, освен кастилския, се говори и втори официален език, което внася допълнително културно и лингвистично разнообразие. Това са галисийският в Галисия, баският в Страната на баските и каталонският в Каталония – области, разположени в северната част на страната. Тези местни езици получават официален статут с промените в Конституцията от 1978 г. По времето на Франсиско Франко се приемат за диалектни форми и са забранени за употреба (Гарсия де Кортасар, Гонсалес Весга 2005: 482–483). Идеята за „hispanidad“ (испанското) се основава на общия език и религията и изключва неговорещите испански език, некатолиците, атеистите и мюсюлманите. Франкистският термин „habla cristiano“ („говоря християнски“) е ясен пример за желанието да се изключи различието (Zapata-Barrero, Garcés-Mascareñas 2012: 233). След ерата на Франко свободата за изповядване на вероизповеданията се

провъзгласява със Закона от 1980 г. (*Ley Orgánica 7/1980*), което предполага признаване практикуването и на други религии, различни от католическата. В днешно време се появяват нови стилове на религиозно ежедневие и празничност, свързани с намаляване значението на католицизма в резултат на социалната, икономическата и културната модернизация в обществото (Requena 2005: 363–390). Верското образование е включено в програмите на началното и средното образование не само в частните католически училища, но и в общите държавни училища.

Религиозната среда в Испания значително се променя през 90-те години, когато миграционните потоци към страната се интензифицират и разнообразяват. Основани са нови църкви и общности, които обслужват имигрантите, но тъй като са чуждестранни по произход, това ги поставя във второстепенна позиция спрямо католицизма, независимо че имат принос към цялостното културното многообразие и подпомагат социалната интеграция на новодошлите, което е траен приоритет в миграционната политика на държавата. Според някои автори испанската политика на ниво централно и регионални правителства чрез стратегиите и мерките си осигурява по-скоро легитимност на практики и дейности, които се конструират като неразделна част от испанската култура. Други източници на културно и религиозно разнообразие, произхождащи извън територията на страната, са изключени от традиционните модели на сътрудничество и са включени в специални програми за имигранти, което допринася за тяхното заклеймяване и отчуждаване (Ibáñez Angulo 2015: 1–24). Освен латиноамериканците и мароканците в страната се заселват различни източноевропейци като българи, румънци, украинци, които в болшинство си са православни християни.¹ Мигрантите от Латинска Америка са католици в повечето случаи и се приемат за по-близки, защото произхождат от бивши испански колонии, а към мароканците отношението е негативно, защото са мюсюлмани. Съгласно данните на Постоянната обсерватория по ре-

¹ Повечето от нашите сънародници се заселват в Испания през 90-те години и в периода 2001–2007 г. След европейската ни интеграция в ЕС през 2007 г., обратно на очакванията, преселванията не се увеличават, защото тези, които са имали намерение да си намерят работа и да се установят там, вече са го направили. От друга страна, не са много българите, които желаят да се върнат в родината след икономическата криза от 2008 г. (Mintchev, Boshnakov 2017: 1-26).

лигиозни въпроси най-много храмове през 2016 г. притежават католиците (23 071), следвани от евангелистите (3 838), мюсюлманите (1 473), Свидетелите на Йехова (858) и православните (193), което ни създава една обща представа за типовете верски общности, разпространени в страната.²

Българската православна църква в Испания, получила регистрация през 2009 г., се състои от няколко ортодоксални общини, включени към Западно- и Средноевропейска епархия. Те обслужват българските граждани в Барселона, Сеговия, Мадрид, Валенсия, Дения и в Палма де Майорка на Балеарските острови. Сформират се на доброволни начала и организирането на групите е плод на усилената дейност на свещеници (в много отношения приличаща на мисионерска), които не са пратени от Българската православна църква (БПЦ) като нейни представители, а пристигат като икономически мигранти и започват неквалифицирана работа. Една от първите общини е основана през 90-те години в Барселона от отец Иван Бонев, архиерейския наместник за Испания и Португалия от 2007 г., грижил се за вярващите до смъртта си през 2010 г. Той служи като Божи наместник в Кърджали, но заминава заедно със семейството си зад граница. Работи като градинар и строителен работник. Основаната от него общност „Рождество Богородично“ е официално приета в Западно- и Средноевропейска епархия през 2002 г.³ Особеност на местата, на които се събират вярващите за общение и извършване на ритуали, е тази, че те се намират в католически храмове. Свещениците изпълняват литургиите в помещения на католически катедрали или параклиси в храмови комплекси, предоставени им най-често безвъзмездно. В град Дения, област Валенсия в Източна Испания, християните от общината „Св. Св. Кирил и Методий“ се събират за служби в параклиса „La Ermita de Santa Lucia“, предоставен за безвъзмездно ползване от местен католически орден. Създаването

² http://www.observatorioreligion.es/upload/71/94/Explotacion_Directorio_junio_2016.pdf – посетен на 22.05.2017. Големият брой на евангелистите може да се обясни с това, че болшинството от испанските цигани (хитаноси) са последователи на Църква „Филаделфия“, петдесятна църква, приемана като „циганска“ поради многобройните си последователи от тази общност.

³ Българските православни общини в Испания, https://dveri.bg/component/com_content/catid,50/id,572/view,article/ – посетен на 17.05.2017.

на тази ортодоксална група е дело на свещеник Александър Великов, Божи служител от България, работил в Плевен и Приморско. Той пристига през 2002 г. и въпреки че има висше теологично образование, започва неквалифицирана работа в строителството. Взима при себе си семейство си, а едно от децата му се ражда в Испания. Преди да замине за Испания, свещеникът обсъжда възможността да бъде изпратен официално като Божи служител. Не получава подкрепа веднага, но му се обещава съдействие впоследствие, когато сам организира вярващите. Задължителна част от багажа при заминаването му стават богослужебните му одежди, Библията, кръста. Основава православна група, първоначално състояща се само от негови приятели. Впоследствие започва да обслужва вярващите във Валенсия и Гандия, също в региона на Валенсия, където живеят много българи. Тази дейност развива на доброволни начала, преди БПЦ да реши да институционализира заплащането на служителите си зад граница през 2005 г. Освен, че ортодоксалните общности се организират на доброволен принцип, като биват включени впоследствие в лоното на БПЦ, адаптирането на помещенията с православен изглед също е доброволно дело на българи. Те сами изработват хоругвите, иконите за входната врата и за основната зала, даряват купели и т.н. Ниската посещаемост е характерна за всички общини и като цяло вярващите не са много, събират се между 10-тина и 20-тина души. През 2010 г., по време на моите теренни проучвания в региона на Валенсия, в църковното настоятелство в Дения членуваха един българин, женен за италианка и още три българо-испански семейства, а другите енориаши бяха българи. На празничните литургии по случай Коледа, Великден или други празници присъстват повече хора. Те се събират в храмовете и по време на задушници. Така например, през месец юни 2017 г. службите на православната църква в Дения започват със задушница: „3. юни – събота – Задушница. Св. мчк Лукилиан. Св. Маркелин. Преп. Атанасий Чудотворец. Изповед в 9:30 ч. Св. Литургия от 10:00 ч. Св. Причастие. След Св. Литургия обща панихида“.⁴ Понас-

⁴ График на богослуженията за месец юни 2017 г. в градовете Дения и Валенсия са публикувани на Фейсбук страницата на „Българска православна църква – Валенсия Испания“. На страницата е обявена и основната идея за създаването на социалната група: „Тази група се създава с цел съхраняване и разясняване на Православната ни вяра за обединяване на българите в общи-

тоящем църквата в Дения е посещавана и от рускоговорящи християни. Неделните занимания включват училище за деца, занимания по руски и иконопис, чай и беседа с родители и вярващи. Тази община не разчита на това, ортодоксалните християни сами да дойдат в храма, а се опитва да наложи един по-динамичен подход към тях. Тя поддържа уеб-сайт на български, испански и руски език, а във Фейсбук страницата си свещеникът публикува график на литургиите и ежеседмични събирания, фотографии от празнични дни, както и понякога отговаря на въпроси на своите енорияши. Като цяло обаче, когато говорим за православните общини, е налице слаба комуникативност и ограничени възможности за дискусии на религиозна тематика, а Интернет пространството се ползва повече като платформа за разпространение на информация относно службите.⁵ Една от скорошно създадените общини е тази в Малага, Южна Испания, за чието учредяване през 2017 г. пристига митрополит Антоний от Берлин, ръководещ Западно- и Средноевропейската епархия на БПЦ.⁶

Една част от българските граждани, за които не се знае много, са евангелски християни. Те сменят своята религиозна принадлежност от православие или ислям към протестантство още в България, но зад граница поддържат своята вяра, като организират общности и богослужения, подобно на православните вярващи. Събиранията им се провеждат в наети или предоставени безплатно зали от други протестантски църкви на испанци или на имигранти. В информационните портали на българите в Испания (<http://spainbg.com/> и др.) са публикувани контактите и графика на службите на няколко от тях: „Християнска адвентна църква“ във Валенсия, чиито богослужения се провеждат всяка събота сутрин; „Българска евангелска църква“ в Мадрид, службите на която са в неделя в Църква „Мараната“; „Българска евангелска църква“ в Хетафе и Българска евангелска църква „Хляб на живот“ в Парла, чиито събирания са също в неделя. Християните от Апостолска християнска църква „Ново поколение“ в Алмерия, ръководена от пасторите Галин

на Валенсия“ – посетена на 31.05.2017.

⁵ Присъствието на православната религия в Интернет дискутира подробно Евгения Троева (Троева 2014: 101–110).

⁶ <http://bit.ly/2qxVdaq> – посетен на 29.05.2017.

и Павлина Костови, се събират в почивните дни.⁷ Други евангелски църкви са: Българска църква „Мараната“ в Сеговия, Евангелска петдесятна църква в Торевиеха и Евангелска църква в Хатива, Църква „Обединени за Христос“ в Малага, информация за които може да се получи от Фейсбук.⁸ Данните за всички тях са малко – по подобие на тези за православните църкви, за разлика, например, от информацията за българските асоциации и неделните училища, която е изобилна поради активната им дейност. Публикуват се по две-три изречения за основните постулати на църквата, график на службите и контакти за връзка. На различни места се организират евангелски събирания в частни домове, които са известни като „домашни църкви“. Тъй като те нямат официален характер, не може да се обобщи колко е техният брой. По време на моите теренни изследвания в Испания през 2009 г. в Северна, Източна и Южна Испания, установих съществуването на такива църкви в различни градове и в по-малки селища. Срещите на вярващите се състоят в четения на Библията, пеене на религиозни песни, беседи по ежедневни въпроси и молитвени събрания. Във всички тези протестантски групи, независимо дали са домашни общности или не, могат да участват както българи, така и роми. Те, колкото и странно да звучи, се приемат за „български“, съгласно общия граждански произход на членовете им, а не за „етнически“ църкви и създават среда, в която български граждани от различен произход и предишна изповядвана религия се социализират помежду си. Понякога обаче вярващите българи и роми създават отделни общности. Преди време в Хетафе, близо до Мадрид, съществува смесена българо-ромска група, чиито богослужения се провеждат в помещение на Евангелска църква на бразилци „Мараната“, сведения за която събирах по време на теренните ми изследвания в региона на Мадрид през 2012 г. Групата се разделя на българска и ромска след възникване на разногласия относно поведението на двама от вярващите, които започват да живеят съвместно, преди да имат сключен граждански брак. Ромската група се събира за богослужения в селището Парла, близо до Мадрид, в сграда на църква, в която се събират испански цигани, а българската религиозна общност продължава самостоятелното си съществуване другаде. Сътрудничеството между ромските църкви,

⁷ http://www.novopokolenie.bg/site/church_ispania – посетен на 17.05.2017.

⁸ <http://bulgarianchurches.com/?cat=4> – посетен на 17.05.2017.

което е характерно не само за тази, но и за други, включва и съвместни визити на пастори в България и Испания, провеждане на лидерски конференции, съвместни служения и евангелизации.

По-голяма част от църквите принадлежат към петдесятното направление, но влияние имат и адвентистите, които не са харизматични църкви, което определя и разликите между тях във вярата и служението.⁹ Така например, Българската евангелска църква в Мадрид е създадена през 2005 г. и вярващите се определят по следния начин: „*Ние сме българи в Испания, повярвали в Господ Исус Христос – Неговото учение, разпятие и възкресение*“.¹⁰ Съгласно постулатите на адвентистите от Испания: „*Църквата на Адвентистите от Седмия ден е Протестантска Християнска Църква, очакваща второто пришествие на Исус Христос и пазеца седмият ден (Събота) – ден за осветение и почивка, според Библията*“.¹¹ Броят на вярващите в отделните църкви е различен, но също не е голям, както е и при православните общности. Събират се по 20-тина, 30-тина души, които, когато не са на работа, имат възможност да участват в богослуженията.

Практики и празници

Религиозната принадлежност е важна не само като лична вяра, но и като поведение и социално действие, когато хората, членове на една общност, са солидарни помежду си и си помагат. Евангелистите създават неформални социални мрежи, чиито членове заминават за Испания, разчитайки на връзките си с други християни.¹² Между тях се споделя взаимопомощ, информация за това, къде има работа и колко се плаща, пари и първоначална грижа за новопристигналите. Съществуват при-

⁹ Повече за протестанството в България, неговите деноминации, църкви и тяхната идеология вж. Славкова 2007. При харизматичните църкви е голяма ролята на духовния ръководител, за когото се вярва, че притежава харизма (Божи дар), която го отличава като способности, качества, влияние и власт от останалите вярващи.

¹⁰ <http://bit.ly/2qNLJcY> – посетен на 17.05.2017.

¹¹ <http://bit.ly/2r8QkJK> – посетен на 22.05.2017.

¹² За значението на протестантските социални мрежи при българите в Англия вж. Маева 2013: 195–209. В международен аспект за значението на транснационалните миграционни мрежи, създавани по религиозна линия вж. Ebaugh, Chafetz 2002.

мери, които показват, че съществуващите контакти между протестанти от България и Испания са фактор за миграция и заселване. Наши сънародници, които напускат София през 1990 г., успяват да пристигнат безпрепятствено благодарение подкрепата на техен познат испанец от евангелската общност на „Las Asambleas de Hermanos“ („Асамблеи на Братята“), с когото се запознават покрай Испанската гимназия, чиито възпитаници са. Той им праща покана за сватбата си, за която те пристигат и после остават да работят и живеят в страната. Благодарение на поддържаните връзки по религиозна линия се установяват в Кастилия и Леон, приемат евангелското кръщение, намират си квартира и работа. Въпреки положителните примери като цяло значението на евангелските общности в социализацията на членовете им в испанското общество (извън рамките на самите групи) е ограничено. Ролята на православните институции в това, да помагат за заселването и адаптацията на своите последователи, е незначителна.¹³

Всекидневното ходене на работа от сутрин до късно вечер, което се отнася едновременно за духовните пастири и вярващите, не позволява да се разгърне по-всеобхватно значението на религиозните събирания. Въпреки че ръководителите и вярващите практикуват сходни, най-често неквалифицирани дейности в строителството, селското стопанство, транспорта, социалните услуги, в религиозните практики се запазва йерархията между тях. Свещеникът притежава необходимите легитимност и знания и единствен може да ръководи службите в православната църква, а пасторът при евангелистите е наставник и морален пример, като неговите последователи следват препоръките му за добро поведение в обществото. Практиките и ритуалите при евангелистите обаче изглеждат по-достъпни, защото няма нужда те да са на специално място. По този начин един християнин може да отправи молитва както сам, така и с други „братя и сестри“ и това може да се случи извън сградата на църквата.

Беседите, от своя страна, са важна практика както за православните, така и за протестантите, но при вторите тя не е толкова официализирана и може да се проведе по всяко време. Разказването на свидетелства,

¹³ Маргарита Карамихова също отбелязва, че при православните българи в САЩ църквите не са привлекателни центрове в това, да създават и поддържат социални контакти между новите имигранти. Вж при Карамихова 2004: 84.

които представляват разкази за преживени трудни моменти, но преодолените благодарение на вярата в Исус Христос, е важна част от всяко богослужение при петдесетните християни. Тези практики са отворени за всички, но понякога липсата на знания по езика могат да се окажат препятствие да се разбере смисъла на свидетелствата. Така например, наши роми, които посещават испанска църква са имали проблем първоначално да разбират за какво се говори по време на богослуженията, защото не знаели добре езика.

Посредничеството на православната църква и нейния служител се търсят най-често при календарни празници и семейни поводи. Важни събития се отбелязват тържествено в храмовете, но най-популярни поради тяхната ритуална атрактивност са Богоявление, Великден, Коледа. На 6. януари свещеникът хвърля кръст в река или море и млади мъже се конкурират кой ще стигне и ще го извади пръв. Така например, в Малага за двете последни години, когато се отбелязва Богоявление, един и същи младеж успява да извади кръста от водата.¹⁴ Друг празник, който в България е национален и се отбелязва широко, чества се и в Испания, е Денят на българската просвета и култура и на славянската писменост на 24. май. Българските мигрантски асоциации го честват повсеместно с редица културни събития, в които Православната църква не участва.¹⁵ Православните общини отбелязват празника с църковен ритуал. През 2017 г. храмът в Дения чества Съборен празник на кирилицата. Програмата включва Божествена света литургия, програма с участието на ученици и празнична трапеза с печено агне, супа, баница, салати, вино. Значителна част от участниците са руснаци и украинци. Евангелистите честват Рождество Христово, Великден, Петдесетница, Ден на Библията и Ден на християнското семейство, но те остават непопулярни сред българите, които не са от техните общности.

Участието на духовния пастир в семейните празници е незаменимо. Сходно на традицията в България, за отслужването на ритуалите се заплаща такса, определена от Св. Синод, а за погребение свещеникът взима „кой колкото даде“. По думите на священослужителя от Дения, той отслужва най-често венчавка, кръщение и опело. Извършването на

¹⁴ <http://bit.ly/2qV5YVR> – посетен на 23.04.2017.

¹⁵ Повече за дейността и ролята на българските асоциации в Испания вж. у Slavkova 2013: 2232–2251.

венчавка и кръщение са задължителни практики. Понякога обаче православният храм на българската църковна община се намира далече, поради което миряните прибегват до услугите на свещеници от друг национален произход. По време на моите теренни проучвания през 2009 г. част от нашите сънародници ползваха услугите на румънския свещеник, който извършва дейността си в католически храм в Бургос. Моя събеседничка прави пита за 40-ия ден от раждането на дете и я носи при румънския свещеник в Бургос, защото най-близката българска църква се намира чак в Мадрид. Срещат се и случаи, в които децата на румъноезични рудари¹⁶ от Северна България приемат причастие в католическа катедрала, както разказа една събеседничка, живееща със семейството си в региона на Сеговия.¹⁷ Двете дъщери са представени в местната катедрала и получават първо причастие, като само едната от тях е кръстена в България. След ритуала, който се приема за официално кръщение, въпреки че това е само част от задължителната подготовка преди истинския ритуал и преди покаянието, роднините се събират в ресторант да отпразнуват събитието. Понякога венчавката и кръщението се правят в България, а светското тържество се организира с роднини и познати в Испания. При протестантите се предпочита пастор да благослови младоженците, а новородените се благославят и представят пред религиозната общност. Кръщаването във вода (при петдесятните се прави и духовно кръщение в Светия дух) се практикува в съзнателна възраст, така че желаещият да се покръсти да може сам да направи своя избор.

Ритуалите по погребението се извършват както в чужбина, така и в България, но започва да се прави по-често кремация и пренасяне само на праха на мъртвия до родното място, защото иначе превозването на

¹⁶ В България живее население, което се самоназовава като „рудари“. Неговите представители говорят на румънски език и в по-голямата си част са православни християни, въпреки че има и евангелски християни. Българите наричат това население „цигани“ или с различни други названия, произхождащи от традиционните им професионални занимания в миналото: „копанари“, „лъжичари“, „вретенари“ и т.н. По-възрастните хора от тази общност са склонни да приемат, че са румъноезични цигани, дошли от Румъния, но като цяло членовете на групата не се идентифицират като „роми“ и се разграничават от тях.

¹⁷ Повече за „рударите“ вж. Славкова 2013: 187–228.

тялото със самолет е много скъпо. Все пак, се срещат и случаи, когато се предпочита вторият начин. По думи на мой събеседник от румъноезичните рудари от Северна България той плаща много пари, за да се транспортира тялото на починалата му съпруга до родното им село. При събирането на пари за изпращането на тялото в България в помощ на опечалените могат да се включат и български мигрантски асоциации, които организират публичното огласяване и събирането на средствата. В трети случай, след опелото, прахът на умрелия се слага в урна, която се поставя в гробищно пространство в Испания.¹⁸ Неприемането на нововъведенията при погребение от страна на свещениците от България се вижда от следващия пример. По думите на свещеника от Дения преди време притеснена жена му се обажда, че духовният пастир в родното ѝ селище в България, към когото тя се обръща, отказва да чете молитва на праха на починалия, защото това не е православен ритуал. Сходно на традициите в България след погребване близките се събират за обяд, където се сервират български и испански ястия. При евангелистите за погребение се предпочита да се вика пастор.

Заклучение

В Испания се случват различни промени в живота на нашите сънародници по отношение на тяхната религиозност и празничност. На институционално ниво се забелязва появата на сътрудничество между отделните религиозни организации, макар то да е в начален етап. От една страна, намерена е форма за подкрепа между местната католическа църква и имигрантските общности за предоставяне зали и сгради за провеждане на православните ритуали. При протестантите има взаимопомощ между отделните имигрантски общности. Те също получават зали за служения. Предимство при тях е, че религиозните им социални мрежи са по-добре развити в сравнение с тези на православните. Църква „Филаделфия“, която е верската институция на испанските цигани, се включва в този процес на взаимодействие и отваря вратите си за общности, които имат нужда от място, за да се събират групово и да се молят на Бог. Техните духовни ръководители поддържат контакти с други ромски религиозни лидери, включително с пастори от България,

¹⁸ При българите в Англия също се правят и двете практики – кремация и погребване на тялото. Вж. при Маева 2017: 164.

което говори за по-широката сфера на дейност на евангелските църкви и по-добре поддържаните им двустранни връзки. Някои протестантски групи са смесени – провеждат се съвместни богослужения за българи и роми, което има социализиращ ефект за участващите в тях. От друга страна, нормализират се отношенията между православните и протестантските общности. Това се случва поради обстоятелството, че и двете са имигрантски институции и това предполага тяхното второстепенно значение в испанското общество. Разбира се, че все още православните смятат евангелистите за сектанти и двете религии не практикуват съвместни служения, но липсва и открито противопоставяне между тях. При православието и протестантството, което се развива при българите в Испания, има различни стилове да бъдеш религиозен, пресъздават се отделни начини да принадлежиш към общностите. Те обаче имат еднакво сплотяващо значение в ежедневието и празничния живот на нашите мигранти. Успяват наистина да организират една част от българите в общини и общности, но като цяло имат ограничено влияние върху публичната политика на централната и регионална испанска власт по отношение на имигрантите, върху повишаването на техния социален имидж. Като имам предвид празничността, трябва да отбележа, че се случва начален етап на испанизация на практиките и честванията, защото се привнасят католически елементи, но не толкова като форма на религиозно влияние, колкото като културно влияние на испанската среда.

ЛИТЕРАТУРА

Гарсия де Кортасар, Гонсалес Весга 2005: Гарсия де Кортасар, Ф., Х. М. Гонсалес Весга. Кратка история на Испания. С.

Карамихова 2004: Карамихова, М. Американски мечти: Пътеводител сред първа генерация имигранти. С.

Маева 2013: Маева, М. Българските християнски църкви в Лондон и прекосяването на граници. – Българска етнология, № 2, 195–209.

Маева 2017: Маева, М. Българските емигранти в Англия. Минало и съвременност. С.

Славкова 2007: Славкова, М. Циганите евангелисти в България. С.

Славкова 2013: Славкова, М. Рударите: реконструиране на идентичността. – В: Еролова, Й., М. Славкова, съст. Етничност, религия и миграции при циганите в България. С., 187–228.

- Троева 2014:** Троева, Е. Религиозното в Интернет. – В: Илиева, Ан. и др., съст. Добре дошли в Киберия! Записки от дигиталния терен. С., 101–110.
- Ebaugh, Chafetz 2002:** Ebaugh, H.R, J. S. Chafetz, eds. Religion Across Borders: Transnational Immigrant Networks. W. C.
- Ibáñez Angulo 2015:** Ibáñez Angulo, M. The Governance of Cultural Diversities in Spain. – *Fédéralisme Régionalisme*, № 15. – <http://popups.ulg.ac.be/1374-3864/index.php?id=1565>.
- Ley Orgánica 7/1980:** Ley Orgánica 7/1980, de 5 de julio, de Libertad Religiosa. – BOE № 177, de 24 de Julio de 1980, 1–4.
- Mintchev, Boshnakov 2017:** Mintchev, V., V. Boshnakov. The Bulgarian Community in Spain (Will the Bulgarians Return from Spain?). – MPRA Paper No. 78605. – <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/78605/>.
- Requena 2005:** Requena, M. The Secularization of Spanish Society: Change in Religious Practice. – *South European Society and Politics*, № 10, n 3.
- Slavkova 2013:** Slavkova, M. Las actividades socio-culturales de la comunidad búlgara en España: identidades, posiciones e interrelaciones en emigración. – Memoria de la VII edición del Congreso sobre migraciones internacionales en España. – https://dl.dropboxusercontent.com/u/1319656/Congreso_Migraciones2012/Area_05/05_2_9.pdf, 2232–2250.
- Zapata-Barrero, Garcés-Mascareñas 2012:** Zapata-Barrero, R., B. Garcés-Mascareñas. Spain. – In: Zapata-Barrero, R., A. Triandafyllidou, eds. Addressing Tolerance and Diversity Discourses in Europe. A Comparative Overview of 16 European Countries. B., 231–248.

CHURCH AND RELIGION AMONG THE BULGARIANS IN SPAIN

Magdalena Slavkova, PhD

Institute of Ethnology and Folklore Studies

with Ethnographic Museum – BAS

Abstract

This article deals with the role of the Orthodox and Protestant Christian Churches for the Bulgarian migrant community in Spain, summarizing that they have an important place in the rituality and festivity, but a limited impact on their social integration. However, the relations between Orthodox and Evangelical communities are even normalized. This is due to the fact that both are immigrant institutions and this implies their secondary importance in the Society, leading to a minimization of the public opposition between them. An initial process of Spanishization of the practices exists as a form of cultural influence of the local milieu.